

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEWS

Forray R. Katalin, Kozma Tamás: Az iskola térben, időben (Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2011. 289 o.)

ERDEI GÁBOR

Forray R. Katalin és Kozma Tamás az oktatáskutatás és oktatásszociológia elismert hazai szakemberei. Szerzteágazó, széles körű munkásságuk kivonatának tekinthetjük az általuk szerkesztett kötetet, amelyben 12 tanulmányt közölnek az elmúlt több mint harminc évből. A kötet tanulmányai mint korrajzok és metaszetek egymásra épülve jelennek meg az olvasó számára. A könyv címe nem csak azért találó, mert az utóbbi időben virágkorukat élik a térbeli folyamatokat és ezek irányítását – vagy legalábbis irányítási szándékát – meghatározó regionális politikák. Az oktatáshoz és ennek intézményi hátterét jelentő iskolákhoz kapcsolható térbeliség kiválóan megjeleníthető, sőt az időbeli szempontok alkalmazásával az elemzés tovább finomítható. A szerzők hozzáértése négy szakmai, módszertani területen is kirajzolódik: empirikus kutatásokban (interjúk, kérdőíves kutatások, megfigyelések), statisztikai elemzésekben, térbeli folyamatok vizsgálatában, valamint az aktuális szakmapolitika (szakmapolitikák) ismeretében. Az alábbiakban röviden ismertetem a 12 tanulmányt.

Művelődési városközpontok (1979). A tanulmány a művelődés fogalmának lehetséges értelmezéseit mutatja be. Tulajdonképpen az élethosszig tartó tanulás ma is ismert koncepcióját használják a szerzők, ezért is jelennek meg a tanulmányban a foglalkoztatási és iskolarendszeren kívüli (általános) felnőttképzés kérdései is. Valójában azonban az írásban – visszatekintve – a francia permanens művelődés koncepciója rajzolódik ki leginkább. E megközelítés szerint a teljes személyiség folyamatos fejlesztésének első – gyermek- és fiatalkori – szakasza elsősorban a családi, iskolai szocializációban valósul meg. Később ennek irányítása az igényeit, fejlesztési céljait tudatosan irányító felnőtt feladata, aki igénybe veszi a rendelkezésére álló kulturális intézmények szolgáltatásait (beleértve az oktatási-képzési intézményeket is).

Az oktatás távlati fejlesztése Budapesten (1982). A munka ismerteti a főváros oktatási fejlesztésének dilemmáit és azok megoldási javaslatait. Teszi ezt egyrészt a főváros egésze, másrészt az egyes városrészek oktatásfejlesztésére vonatkozóan. A szerzők szerint a kutató-fejlesztő munkát a közoktatáson belül a

középfokú oktatás fejlesztésére kell koncentrálni; szakmai meggyőződésük, hogy az oktatás távlati fejlesztésének fő problémája a tanulmány írását követő két-három évtizedben a középfokú oktatás Magyarországon.

Oktatástervezés megyei szinten (1983). A fővárosról szóló, 1982-ben publikált kutatási és fejlesztési munkákkal párhuzamosan zajlott más terepeken egy hasonló vizsgálat. Ennek során a 90 vizsgált térséget hét kategóriába sorolták: fejlett városi, egyoldalúan iparosított, mezővárosi tradíciójú, nagyfalvas, aprófalvas, agglomerációs és nagyvárosi térségtípusba. A térségek kulturális és oktatásfejlesztési kilátásait elemző kutatás célja – a korábbi, 1970-es években elvégzett makrostatisztikai elemzés eredményein túllépve – az volt, hogy a típustérségek belső oktatáspolitikai összefüggéseit feltárja.

A területi kutatások kibontakozása (1986). A tanulmány azt vizsgálja, hogy az empirikus szociológiai és a területi kutatások eredményei miként alkalmazhatók pedagógiai vizsgálatokban. Az 1960-as években elinduló, majd a '70-es években kiszélesedő területi megközelítés számos új lehetőséget nyitott az oktatáskutatók és oktatástervezők számára. Az empirikus kutatások új módszereinek elterjedése és alkalmazása (pl. a szélesedő területi statisztikai adatbázis újabb kvantitatív megközelítési módokat tett lehetővé) szemléletformáló hatású volt. Ugyanis a területi érdeklődésű oktatásszociológiai és pedagógiai kutatások rendszerint közigazgatási területbeosztást használnak. Ezt figyelembe véve feltétlenül előrelépésnek tekinthetjük a társadalomföldrajz egyes módszereinek és eredményeinek oktatásügyben való alkalmazását (pl. elérhetőségi vizsgálatok, a régiók intézményi ellátottsága vagy a felsőfokú továbbtanulási szándékok és a tényleges továbbtanulás intézményi kapcsolatrendszerének kutatása).

Lakossági érdekérvényesítés (1986). A tanulmányban az új kutatási eredményeken túl a probléma megközelítése és szemlélete jelentős, mivel a szerzők Nyugat-Európa (s általában az atlanti térség kapitalista) régióiban az 1960-as, '70-es években kibontakozó „stakeholder”-elemzést alkalmazták. Vagyis a hazánkban még csak szárnyait bontogató politológia érdeklődéséhez igazodva az állampolgári törekvéseket és érdekeket vizsgálták. A lakossági érdekek valós – és nem felülről meghatározott – megjelenése a civil kezdeményezések és a civil szféra kategóriájának erősödését jelzi. A tanulmány jelentős hozadéka a témakörben megjelent nyugat-európai, amerikai szociológiai, politológiai (!) szakirodalom alapos bemutatása, elemzése; példaként említhetjük a társadalmi csoportok közigazgatási nyomásgyakorló hatásáról szóló megközelítéseket vagy az „alkufolyamatok” vizsgálatát.

Az oktatás fejlesztési koncepciója (1988). Az alcím (*Adatok és elgondolások*) bővíti a főcím jelentését; a tanulmány adatokra alapozott elgondolásokról, fejlesztési koncepciókról szól. Ezeket olvasva időutazásban lehet részünk: az alfejezetek címei, egyes mondatok, mondatrészek, fogalmak vagy megközelítések ugyanis változatlanul jelen vannak napjaink oktatáspolitikai diskurzusában. Például a felsőoktatásról szóló részben a keretszámokról, a képzési struktúráról, ennek szükség szerinti módosításáról, a felsőoktatási hálózatokról, a regionális sajátos-

ságokról és különbségekről, az intézményi autonómiákról, valamint intézményi integrációkról olvashatunk. A finanszírozási kérdésekkel záruló tanulmány hasonló kérdéseket tesz föl, mint amelyek napjainkban is a szakmai viták egyik forró területét jelentik: kinek és hogyan kell(ene) az oktatást finanszírozni. A szerzők javasolják az (akkori) felsőoktatás ingyenességének fokozatos eltörlését, mert véleményük szerint az ingyenesség – a szociális háló mintájára – egy kiterjedt oktatáspolitikai hálózat láncszemének tekinthető. Megfogalmazzák továbbá – éppen az ingyenesség megszüntetése miatt – egy finanszírozási alap létrehozásának szükségességét, amelyből hitelt lehetne nyújtani a hallgatóknak. Elképzelésüket négy pontban részletezik, s többé-kevésbé a jelenleg is érvényben lévő diákhitelhez hasonló rendszert javasolnak.

Társadalmi hatások és iskolahálózat (1988). A tanulmány a korábbi oktatáspolitikákat társadalmi szempontból értékeli, valamint – ha gyakran implicit módon is – az 1970-es évek tanügyi kezdeményezéseit kritizálja. Ilyennek tekinthetjük azt a megállapítást, amely szerint a '70-es években a területi differenciáltságot és sajátosságokat figyelmen kívül hagyó egységes (egalizáló) fejlesztéspolitikát erőltették, továbbá azt az állítást, hogy az iskolakörzetesítések kampányszerűvé válása a centralizáló politika részét képezte. A centralizáció nyertesei mellett a vesztesekről, a kistelepülések kisiskoláiról kevesebb szó esett. Másfelől a tanulmány a „stakeholder”-megközelítést is remekül alkalmazza, azaz nemcsak az iskola, a gyerekek, a szülők érdekeit veszi sorra, hanem kitekint a gazdasági szereplők érdekeire (ezek oktatási szerepére), a helyi társadalomra, az oktatás-iskola-társadalom viszonyrendszerére is.

Hány plusz hány? (1991). A rendszerváltás éveit az oktatáspolitikában néhány kimondottan jelentős kérdést és megoldandó problémát vetettek fel. A felsőoktatás rendszerének kinyitása (expanziójának kérdése), a szakmunkásképzés hanyatlása, válsága (részben a gazdasági válság eredményeként), a közoktatás szerkezeti átalakításának lehetősége (?), szükségessége (?) erősen artikulálódott a szakmai, szakpolitikai, de még a szélesebb körű társadalmi vitákban is. A tanulmány kísérletet tesz a különböző iskolaszervezetek felvázolására és röviden ismerteti a 8+4, a 10+2, a 4+8, a 6+6, a 9+3 osztályos szerkezet előnyeit, hátrányait.

A pályaválasztás területi vizsgálatai (1992). Az alkalmazott megközelítés oktatásszociológiai vagy inkább oktatásökológiai jellegű. A cikk szemléletesen ismerteti a területi fejlesztések (így az oktatási fejlesztések) örök problémáját, amely az egyes szintek közötti divergenciában tükröződik. Vagyis ami jó megoldás a település szintjén, nem biztos, hogy hasznos a kistérség/járás szintjén. Ami szükséges a kistérség/járás szintjén, nem biztos, hogy kívánatos megyei szinten stb. A tanulmány a fentiekén kívül a kérdés korszerű, nemzetközileg már alkalmazott módszereit és ezek használhatóságát is ismerteti. A szerzők jelzik, hogy a helyes oktatáspolitikai döntések elengedhetetlen feltétele ismerni az oktatási rendszer kereslet-kínálatának térbeli eloszlását. A probléma könnyebben megoldható a statisztikai-tervezési oldalon, már nehezebb ügy az „oktatás-ügyi tér” (amelyben az oktatás működik) mechanizmusainak feltárása és az erre adható válaszok megfogalmazása.

Tanulási szándékok – elhelyezkedési lehetőségek (1993). E tanulmány az előző írás logikus folytatása, hiszen azt vizsgálja, hogy miként alakulnak a pályaválasztás után az elhelyezkedési lehetőségek egy olyan munkaerőpiacon, ahol már megjelent a munkanélküliség. A szerzők a hangsúlyt az ifjúsági munkanélküliség vizsgálatára helyezik, s megfogalmazzák a rendszerváltás időszakában megjelenő feszültségeket: a demográfiai tényezők mellett a munkaadók és munkavállalók egyre inkább eltérő igényeit, a területi feszültségek erősödését az iskoláztatásban és az elhelyezkedési lehetőségekben.

A fejlesztési térségi változásai (2000). Az ezredfordulón megjelent írás ma is fontos kérdésekről szól, amelyek ugyanakkor – az eddigieknél talán még erősebben – regionális színezetűek. A beavatkozáshoz, fejlesztéshez a szerző térségi modelleket vázol (aprófalvas térségek, mezővárosi térségek, nagyfalvas térségek, határ menti térségek), amelyek segítik, segíthetik a fejlesztés konkrét céljainak meghatározását és természetesen e célok elérését. Az egyes gyermek- és fiatalok csoportoknak – mint potenciális oktatási és képzési résztvevőknek – regionális elemzése az írás egyértelmű hozzájárása. Az egyes tanulói korcsoportok, valamint az adott térség sajátosságainak alapos ismerete mindenképpen szükséges ahhoz, hogy megalapozott intézményhálózati fejlesztések valósulhassanak meg.

Felnőttek a felsőoktatásban (2009). Míg a kötet korábbi tanulmányai döntően a közoktatásról és a felsőoktatásról szóltak, az utolsó tanulmány az oktatás negyedik fokozatához (felnőttoktatás, felnőttképzés) kapcsolódik. A negyedik fokozat folyamatos bővülése nemcsak a felnőttoktatás iskolarendszerű intézményeinek funkcióváltozásai szempontjából fogalmaz meg kérdéseket, hanem jelentős mértékben érinti a felsőoktatásnak az élethosszig tartó tanulásban játszott szerepét is. A tanulmány három egyetem példáján vizsgálja a felnőttek figyelemre méltó expanzióját a felsőoktatásban.

Összefoglalásként megjegyzem, hogy szinte nincs az oktatástervezésnek, fejlesztésnek olyan kapcsolódó területe, amelyet a kötetben található tanulmányok ne érintenének. A tanulmányokból módszertani sokszínűség rajzolódik ki, és az egyes vizsgálatoknál a módszertan jól illeszkedik az adott problémához.

A kötet nem csak korrajz, hiszen ha az egyes tanulmányok végén nem látunk a megjelenési évszámokat, akár el sem hihetnénk, hogy 25-30 éve oktatáspolitikai szemszögből a maihoz nagyon hasonló vagy teljes mértékben hasonló kérdések és problémák foglalkoztatták a társadalmat és inspirálták a kutatókat.

A szerzők visszatérően utalnak a területi kutatások módszertani korlátaira. Míg a formális képzési formák esetében a meglévő oktatási intézményrendszer elemzése alkalmas az eltérő helyzetek és folyamatok megragadására, addig a tanulás térbeli jelenségeinek vizsgálati lehetősége erősen korlátozott a nem formális és informális tanulási formák intimitása, megragadhatatlansága miatt. Ugyanakkor a szerzőpáros bizonyos modellalkotási kísérletei, azaz az általuk vizsgált térségek tipizálása, a térségi sajátosságok fontosságát hangsúlyozó oktatáspolitikai szemlélet napjaink oktatáskutatási megközelítéseiben is hasznosnak bizonyulhatnak.

Úgy vélem, hogy az oktatáspolitikával, oktatástervezéssel és oktatásfejlesztéssel foglalkozó szakemberek alapvető és nélkülözhetetlen szakirodalmi válogatást kaptak kézhez Forray R. Katalin és Kozma Tamás közös munkája eredményeként.